

ПРИКАЗИ Reviews and Critiques

Željko Dugač,
Protiv bolesti i neznanja.
Rockefellerova fondacija u međuratnoj Jugoslaviji,
Srednja Europa, Zagreb, 2005, 196 str.

Према ставу Светске здравствене организације из 1947. који је актуелан и данас, здравље је стање потпуног физичког, психичког и социјалног благостања, а не само одсуство болести и неспособности. Утицаји филозофије, идеја еволуционизма и крупних социјалних промена на размеђу 19. и 20. века водили су брисању граница између природних и друштвених наука, па је сасвим природно да се мењао и однос према медицини. Последице Првог светског рата биле су повод и нулта тачка са које је Рокфелерова фондација, основана 1913. године, усмеравала своје филантропске активности кроз промоцију здравства, организацију савремених здравствених система и корениту реформу медицинског образовања.

Аутор ове занимљиве и оригиналне књиге је лекар по образовању, а историчар медицине по вокацији, са докторатом одбрањеним на загребачком Медицинском факултету. Основни предмет његовог интересовања је историја јавног здравства. Запослен је у Одсеку за повијест медицинских знаности Завода за повијест и филозофију знаности ХАЗУ, а такође је и руководилац пројекта о хрватској медицинској баштини. У два наврата је био стипендиста Рокфелеровог центра у Њујорку, захваљујући чему је своја истраживања могао базирати на документима неколико вредних светских архива и библиотека, међу којима се издваја богата грађа Рокфелерове фондације.

Пишући о утицају Фондације на концепт јавног здравства после Првог светског рата, Дугац истиче како је она имала намеру да нагласи активно учешће „друге стране“, тј. државе на чијем се подручју реализује програм, те је филантропија сматрана и нарочитим видом инвестирања. Уговори су склапани са државним структурама, а пројекти били ограниченог трајања чиме су стимулирани самосталност субјеката и њихово одвицавање од зависности о донацијама. Аутор је уочио форсирање америчког здравственог модела, насупрот ограничености француске и немачке бактериологије и микробиологије, што је подразумевало тешњу сарадњу разних дисциплина. Свим активностима је руководило Међународно здравствено одељење Фондације које је у периоду 1925–1935. трошило око 25 милиона долара годишње.

Да је Жељко Дугац талентовани писац показује део у коме обрађује систем јавног здравства у југословенској краљевини и делатност др Андрије Штампара

у Министарству народног здравља од 1919. године. Штампарев покушај социјализације медицине и интернационализације јавног здравства био је изложен критици одређених кругова лекарског staleжа, но то му није сметало да и даље фанатично верује у напредак науке, учивши важност пропаганде. Читаво Хигијенско одељење било је задојено ентузијазмом Штампара, чији су приоритети били реорганизација Министарства народног здравља и реформа законодавства, уз неизбежно одвајање здравства од свих грана политичке управе. Многи потоњи закони били су базирани управо на његовом нацрту закона о чувању народног здравља који је предвиђао оснивање нових установа, прописао начин едукације медицинског особља, нове наставне програме, увео обавезне курсеве из јавног здравства, промовисао „сестре помоћнице“ у мисионаре здравља, укључио у здравствени систем санитарне техничаре, филмске раднике и др. У тако широкој друштвеној мобилизацији учитељи и свештеници су постали својеврсни „помоћници“ у откривању болести.

Делатност Фондације на подручју међуратне Југославије аутор прати од 1915, указујући на важност личних контаката који су остваривани на међународним симпозијумима (др Војислав Суботић, др Милан Јовановић-Батут), али и искустава америчких лекара стечених у оквиру Црвеног крста. Први кораци Фондације били су везани за помагање медицинских факултета, првенствено београдског, јер је загребачки сматран неподесним због снажног утицаја немачко-аустријских научних идеја. Упркос „недоречености Срба у администрацији“ почетком двадесетих година је забележена жива преписка Фондације са др Суботићем и др Батутом о слању југословенских стипендиста на америчке факултете. Контакт и сарадња др Андрије Штампара са Фондацијом почињу 1922. када је затражио помоћ на сузбијању маларије. Селскар Ган је, као изасланик Рокфелерове фондације за Европу, у неколико наврата током 1923/24. посетио Краљевину СХС, искрено заговарајући инвестирање у ову земљу и хвалећи рад Андрије Штампара.

Најобимније поглавље књиге посвећено је извештајима и дневницима службеника Фондације о приликама у међуратној Југославији, са нарочитим освртом на исцрпне белешке Селскара Гана који је до 1932. био задужен за контакте са Југославијом, те дневнике Лиланда Мичела, Џорџа Строуда и Ралфа Колинса, уз кратке биографије службеника Фондације који су били задужени за контакте са Југославијом. Аутор наводи десет закључних тачака у које је Селскар Ган сажео Штампарев програм (1924), а које су послужиле као окосница будућих здравствених програма у Југославији. Занимљиви су описи незавидне здравствене ситуације у Црној Гори и Македонији и импресије Американаца о антрополошким одликама ових крајева. Прегршт историографских детаља нуди део о Школи народног здравља у Загребу и скопском Институту за тропске болести за које је Фондација издвојила значајан новац. Дугац пише и о сусрету Гана и краља Александра, за кога каже да никада није лично срео Штампара, што му није сметало да о њему говори са одушевљењем. Аутор је приметио да су се од 1928. дневници делатника Рокфелерове фондације све више бавили политичком ситуацијом у Југославији, а све мање јавноздравственом проблематиком. Упркос политичкој нестабилности Штампар је и даље претенциозно планирао оснивање два главна едукативна центра у земљи (Загреб и Скопље) и тзв. санитарних општина, што је реализовано тек током

педесетих година 20. века. Почетком тридесетих, Ганова задужења у Југославији почео је да преузима Џорџ Строуд који је у периоду 1933–37. неколико пута посетио Југославију.

У посебном делу књиге обрађени су појединачни пројекти Рокфелерове фондације у Југославији. Темељни облик деловања биле су стипендије које су дељене на основу уговора са београдским Медицинским факултетом, а имајући у виду Штампареву јасну визију структуре и профила стипендиста који су му били потребни за реализацију програма, његово мишљење је такође узимано у обзир. Наспрам осталих земаља (Бразил, Италија, Мађарска, Пољска), Краљевини СХС је у првој половини двадесетих година одобрен највећи број стипендија за образовање унутар земље. Аутор даје преглед свих 56 југословенских стипендиста који су користили ову врсту помоћи, као и 34 лекара који су добили стипендије за обучавање у иностранству. Фондација је подржавала и тзв. маларија-стипендије за курсеве о тој заразној болести које је организовала Лига народа у Лондону и Хамбургу.

О загребачкој Школи народног здравља у чијој је лабораторији синтетисано неколико важних лекова и покренута њихова индустријска производња (нпр. лек против сифилиса) Дугац подробно пише. Ипак, Школа је у годинама шестојануарске диктатуре изгубила значајан део државне потпоре, а с обзиром на то да је нови министар здравља Иван Пуцел био један од главних противника јавно-здравственог концепта Андрије Штампара, државне субвенције су све озбиљније редуковане. Фондација је, осим помагања загребачке школе, велика средства улагала у Средишњи хигијенски завод у Београду и скопски Институт за тропске болести, истовремено подстичући рад школа за медицинске сестре, као и њихово усавршавање у иностранству. Дугац не губи из вида ни активности Фондације у проучавању болести и вођењу тзв. виталне статистике. Наиме, прикупљени подаци преводили су се у језик бројки, које су непогрешиво сликале трендове и служиле као вредна база података за боље разумевање, контролу и сузбијање заразних болести.

Аутор посебно објашњава контекст негативне реакције лекара-практичара на здравствену политику Штампара, који су чак и лобирали да се овај смени са министарског положаја. Штитећи своје сталешке интересе, кругови приватних лекара који су социјализацијом медицине остали без клијентеле и основног извора зараде, почели су правити вештачке паралеле између актуелне централизације здравства и политичког система. Могло се чути да је Штампар „лијечник-револуционар“ чији је здравствени концепт почивао на комунистичким принципима, те да је социјализација здравства била бесмислена без претходне социјализације читавог друштва! У одељку о односу између јавног здравства, политике и национализма, аутор означава Штампарев здравствени програм као веома битан за политичку консолидацију земље, те да је он дао резултате који нису забележени у другим државним акцијама. Међутим, мисија Андрије Штампара је непрекидно опструисана: с једне стране, његова политика је поистовећивана са „београдским централизмом и унитаризмом“, док му се, са друге стране, приговарало да протежира хрватске интересе, при чему је посебно јаку реакцију изазвала одлука да се Школа народног здравља подигне баш у Загребу.

Однос Рокфелерове фондације према политичкој ситуацији у Краљевини Југославији, који очито није био довољно објективан и рационалан, аутору је био веома интересантан и интригантан. „Јесу ли дјелатници Фондације доиста разумјели земљу у коју су инвестирали и јесу ли доиста добро процијенили могући развој политичких прилика у земљи која је била саздана на врло климавим темељима?“, пита се он на 137. страни ове изузетно квалитетне књиге. Једно од питања која су му се наметала било је и да ли су Американци наивно веровали да је на Балкану било могуће помирити различитости привредним напором као кохерентном силом, или су се можда унапред опростили од уложеног новца? Дугац понавља да је била потребна зачуђујућа храброст започети такав пројекат у земљи која је била политички нестабилна, али и примећује да су идиличне слике из Југославије у Фондацију стизале управо од Штампара, чији је ентузијазам мутио праву слику политичког стања. Пошто је у раздобљу диктатуре одбачен нови здравствени концепт, Штампар је склоњен на маргинално место и 1931. пензионисан, да би потом заједно са Ганом завршио у Кини реализујући нове програме Фондације.

Дугац веома спретно упоређује ситуацију у појединим регионима на којима је деловало Рокфелерово Међународно здравствено одељење, анализирајући и упоређујући резултате. Премда је Фондација рано схватила да је улагање у науку целисходније од дуготрајног инвестирања у унапређење услова живота и од 1923. направила заокрет од улагања у јавноздравствене пројекте ка лабораторијско-истраживачком раду, то се није могло приметити на случају Југославије. Инсистирање на темељној замисли Рокфелерове филантропије – осамостаљивању локалних субјеката који ће се у будућности оспособити да самостално финансирају започете пројекте – допринело је развоју сензибилитета за иновације у здравству међуратне Југославије. Наравно, аутор је покушао да одговори и на питање колико је укупно новца Фондација инвестирала у Краљевину Југославију? На основу посредних извора је дошао до процене од око пола милиона долара уложених у Југославију до 1949. године, што у односу на друге земље и није било тако много, посебно ако се имају у виду ванредно добри резултати у развоју југословенског здравственог система. Штампар је био свестан тога, мислећи да су у Фондацији били незадовољни његовим „антиаристократским“ методама рада. Ипак, Дугац је помоћу неколико примера показао како му је Фондација путем значајних финансијских инвестиција пружала подршку кад год му је политички положај био пољуљан.

Упркос наведеним проблемима и отежавајућим околностима које су спутавале реализацију програма Андрије Штампара, Дугац закључује да је активност Рокфелерове фондације на подручју међуратне Југославије ипак била „подухват који је оставио трага“. Иако је деловање Рокфелерове фондације било условљено друштвено-политичким превирањима у земљи, тензијама унутар лекарског сталежа, као и унутар саме Фондације, она је утрла пут институционализовању јавноздравствене службе, професионализацији и специјализацији свих медицинских струка превентивног усмерења.

Ако занемаримо спорадичне излете у анахрону и идеологизовану терминологију, и обичај да приликом сликања политичке ситуације неопрезно користи превазиђене стереотипе, Жељко Дугац је овом изванредно написаном и опремљеном књигом показао историчарима да за врхунски историографски резултат није не-

опходно студирати друштвене науке. Чини се да је од историчара усвојио само врлине и методологију, а од своје матичне струке привилегију да егзактно и концизно објасни проблем, препозна битно и до краја искористи своје широко образовање и таленат за писање.

Мр Владан ЈОВАНОВИЋ

Lukáš Novotný, *Kdo, kdy, kde vládl?*,
Nakladatelství Aleš Skřivan ml., Praha, 2005, 319 str.

Ретке су књиге које на једном месту могу да пруже огроман број података и информација и да буду од велике користи за читаоце. Лукаш Новотни је књигом *Kdo, kdy, kde vládl?* (Ко, када, где је владао?) то покушао да оствари. Књига је написана на чешком језику и у оквиру каталога Народне библиотеке у Прагу сврстана је у ред енциклопедија. Аутор Лукаш Новотни је научни радник млађе генерације (рођен 1979), који је поставио себи за циљ да створи дело уз помоћ кога ће приближити читаоцима најважније податке о владарима и председницима земаља широм света.

Књига *Kdo, kdy, kde vládl?* пружа податке за чак 291 земљу које су постојале у старом, средњем и новом веку или и дан данас егзистирају. Одреднице у публикацији су сврстане по алфавитном реду, без обзира на то о ком временском периоду је реч и на ком континенту је постојала одређена држава. Лукаш Новотни је у уводу истакао да је био свестан чињенице о немогућности представљања свих земаља света. Његово основно правило избора било је одређивање важности земље у међународним оквирима, уколико се радило о старовековним или средњовековним државама, док је највећи број нововековних земаља које су биле суверене државе нашао своје место у публикацији *Kdo, kdy, kde vládl?* Приказ владара или председника једне државе почињао је од тренутка када је држава настала, а једна од граничних година која се често јавља у тексту је 1918. Такође, аутор је истакао да су потешкоће на које је наилазио биле велике у погледу прикупљања информација за античко доба јер су ти подаци често били противречни и због тога их треба прихватати са резервом. Датуми за које аутор није био сигуран или их није могао у потпуности проверити, у оквиру текста означени су упитником. Уколико се помињало неколико имена и презимена за једну личност, Лукаш Новотни је у загради представљао најчешће употребљивану варијанту. Још један симбол је присутан у тексту, у питању је звездица и то уз оне владаре који су водили порекло из једне династије, а имали су запажену улогу у другој династији и историји. У тексту се помиње велики број имена и титула, тако да публикација *Kdo, kdy, kde vládl?* не представља само преглед владара и председника држава већ у зависности од земље, и преглед владавине краљева, царева, кнежева, диктатора, генералних гувернера, емира, султана, војвода, понтификате папа али и председника влада и генералних секретара комунистичких партија. Пре приказа имена и владара и године њихове владавине, аутор је у неколико реченица приказао и политичку историју државе.